

Mir Rəhim Vilai

İMPERİALİZMƏ QARŞI VƏ İRAN DESPOTİZMİ ƏLEYHİNƏ HƏRƏKATIN MAHİYYƏTİ HAQQINDA

Müstəmləkə və asılı ölkə xalqlarının azadlıq hərəkatları kimi, 1945—1946 cı ildə Azərbaycan xalqının milli azadlıq hərəkatı da imperializmə və onun əlaltıları olan İran irticasına qarşı yönəldilmişdir.

Bunu qeyd etmək lazımdır ki, Hizb Tudeyi İranın Mərkəzi Komitəsi, onun mübariz inqilabi mətbuatı Azərbaycan xalqının demokratik hərəkatının əhəmiyyətini və onun təsirini yüksək dərəcə qiymətləndirmiş, irtica və imperializmə qarşı mübarizədə Azərbaycan xalqının möhkəm və sədaqətli arxası olmuşdur

Hizb Tudeyi İranın Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi Riza Radməneş demişdir ki, Azərbaycanın demokratik hərəkatı İranın azadlıq və istiqlalının zəminidir. Biz hər vaxt mürtəcelərin ağır təzyiqlərinə məruz qaldığımız zaman demokratik Azərbaycanın polad kimi bizim müdafiəmizdə durduğunu xatirimizə gətiririk. Yoldaşlar! Yeri vardır ki, siz keçmiş və indiki mübarizəni və fədakarlığınızla fəxr edəsiniz. Mən Abadan fəhlələrinə nitq edərkən onlara dedim ki, İranın bütün azadixahları, xüsusilə Azərbaycan sizə nicat verəcəkdir¹.

1945 ci ilin iyul ayında Beynəlxalq Həmkarlar İttifaqları Federasiyasının baş katibi Lui Sayan Fransadan İrana dəvət edilmişdi. Tehranda olarkən Azərbaycan zəhmətkeşləri onu Azərbaycana dəvət etdilər. Lui Sayan 1946 cı il iyul ayının 24 də azad Azərbaycanın paytaxtı, inqilab ocağı Təbriz şəhərinə gəldi. O, milli azadlıq hərəkatının Azərbaycan xalqına vermiş olduğu demokratik hüquqları, xalqın güzəranının gündən günə yaxşılaşdığını, ölkənin abadlaşmasını, bir sözlə, öz müqəddəratına sahib olmuş Azərbaycan xalqının siyasi hüquqlara malik olduğunu, təsərrüfat, elm və mədəniyyət sahəsində əldə etdiyi nailiyyətləri gözləri ilə görüb şahidi oldu.

Lui Sayan Təbrizdə keçirilən Azərbaycan Həmkarlar İttifaqının birinci qurultayında nitq edərək, Azərbaycan xalqının milli azadlıq hərəkatını belə qiymətləndirmişdir: «Mən Beynəlxalq Həmkarlar İttifaqları Federasiyasının səmimi təbriklərini sizə — öz cəhanşümul qiyamı ilə əsarət zəncirini qırarlara çətdirirəm. Mən sizin demokratik hərəkatınıza salam göndərirəm. Sizin yaratdığınız demokratiya İran milləti üçün parlaq nümunədir. Ümid edirəm ki, Azərbaycan demokratiyası bütün İrana yayılacaqdır»².

Orta Şərqi fəhlələrinin nümayəndəsi, Suriya Livan Fəhlə Həmkarlar İttifaqlarının sədri Mustafa Əl Əris Azərbaycan fəhlələrinin 23 iyul 1946 cı ildə Təbrizdə açılmış birinci qurultayında çıxış edərək demişdir: «...Azərbaycan xalqı bütün dünya xalqları arasında, xüsusilə Şərqi xalqları arasında qeyrətli və azadlıq sevən bir millət kimi tanınmışdır... Biz, Ərəb fəhlələri, iftixar edirik ki, dünya müstəmləkəçilərinin atası sayılan ingilis imperialistlərinin çiyinləri sizin bu hərəkatınızın nəticəsində titrəyir, o, barmaqlarını gəmirir, zira o, məcbur olacaqdır ki, İrandan, bəlkə Misir və Şərqdən də əl çəksin»³.

İran fəhlələri həmkarlar İttifaqlarının Mərkəzi şurasının sədri Riza Rusta Azərbaycan fəhlələrinin birinci qurultayındakı nitqində Azərbaycan zəhmətkeşləri və onun demokratik hərəkatı ünvanına demişdir: «Azərbaycan xalqının demokratik hərəkatı İran kargərlər təşkilatının qüvvətlənməsinə böyük təsir buraxmışdır. Əgər Azərbaycan hərəkatı olmasaydı,

indi azadixahlar zindanlarda çürüyərdilər. Bütün İran zəhmətkeşləri öz azadlıqları üçün Azərbaycan zəhmətkeşlərinə borcludurlar. Azərbaycan demokrasi ocağıdır. İndi bütün İran zəhmətkeşləri ümid edirlər ki, Azərbaycan zəhmətkeşlərinin köməyi ilə öz azadlıqlarını təmin edəcəklər»⁴.

Azərbaycanın milli azadlıq hərəkatını və Azərbaycan xalqını İran azadlığını nicat vericisi adlandıran Hizb Tudeyi İranın Mərkəzi Komitəsinin üzvü Doktor Kəşavərz öz nitqində belə demişdir: «Bu birinci dəfə deyildir ki, Azərbaycanın şəhəmtli milləti İran millətini istibdad çəngəlindən qurtarır...

Saed və Sədrin vəhşət və terrorçu hökuməti azadixahları əzdiyi zaman bütün azadixahlar gözlərini Azərbaycana dikmişdilər. Bu ümiddə də onlar səhv etməmişdilər.

Dünən siz, İran millətini Saed və Sədrin çəngəlindən qurtardınız. Sabah siz öz qüdrətli biləklərinizlə bütün İran üzərində azadlıq bayrağını qaldıraraq İran millətinə nicat verəcəksiniz»⁵.

Azərbaycan xalqının 1945—1946 cı illər milli azadlıq hərəkatı İran xalqlarının imperializm və mürtəce üsuli idarə əleyhinə apardıqları mübarizə tarixində özünə əbədi şöhrət qazandırdı, çünki bu hərəkat imperializm və faşizm əleyhinə aparılan mübarizənin içərisindən doğmuşdur.

Azərbaycan xalqının 1945—1946 cı illər hərəkatı öz mahiyyəti etibarlı ilə İran despotizminə və imperializmin əsarətinə qarşı çevrilmiş bir hərəkat olduğu üçün, dünyanın və İranın vətənpərvər və azadlıq sezmə xalqları tərəfindən ürəkdən sevilir və müdafiə olunurdu.

Bu hərəkatın imperializm və feodalizm əleyhinə və İran xalqlarının milli azadlıq hərəkatının bir hissəsi olduğunu göstərən «Mərdəm» qəzeti öz fikrini belə ifadə edir: «...aydındır ki, Azərbaycan xalqının 1945—1946 cı illər demokratik hərəkatı vətənimizin azadlıq hərəkatının bir hissəsi idi və bu hərəkat tarixdə mütərəqqi və vətənpərəstlik hərəkatı kimi tanınmışdır. Bu hərəkatın imperializm, və feodalizm əleyhinə olan məqsədləri bütün ölkə xalqlarının daha geniş hədəf və məqsədinə çevrilir»⁶.

Azərbaycan xalqının milli azadlıq hərəkatı İran zəhmətkeşlərinin inqilabi mübarizəsinin, müstəmləkə və kapitalist ölkələri xalqlarının sülh, demokratiya və sosializm uğrunda beynəlxalq imperializm və irticaya qarşı apardığı mübarizə hərəkatının tərkib hissəsi olmuşdur. Buna görə də bu hərəkat mübarizənin ümumi yekunları cəhətdən də əhəmiyyətlidir.

V. İ. Leninin dediyi kimi, məzlum ölkələrin milli azadlıq hərəkatını rəsmi demokratik nöqtəyi nəzərdən deyil, imperializmə qarşı mübarizənin ümumi yekunundakı nəticələri nöqtəyi nəzərdən qiymətləndirmək, yəni mücərrəd halda deyil, dünya miqyasında qiymətləndirmək lazımdır.

1946 cı ilin fevral ayında Yuqoslaviya mətbuat attaşesinin nümayəndəsi Pavel Miyovic Azərbaycan xalqının milli azadlıq hərəkatı haqqında belə demişdir: «Mən Azərbaycanda qəhrəman və mübariz bir xalq ilə tanış oldum, o öz azadlığı və haqq işi yolundakı mübarizəsi ilə fəxr edir.

Mən inandım ki, bütün Azərbaycan xalqı öz milli hökumətinə bağlı və sadıqdır və həmişə onun arxasınca getməyə hazırdır.

Mən müşahidə etdim ki, milli hökumət qurulandan bəri Azərbaycanda milli mədəniyyət

yaratmaq yolunda böyük qədəmlər atılmışdır.

Azərbaycanlılar arasında mən bir nəfərə rast gəlmədim ki, başqa bir millətə ədavət bəsləsin.

Azərbaycan hərəkatının böyük müvəffəqiyyətlərindən biri də budur ki, bütün mədəni ölkələrdə olduğu kimi, qadınlara kişilərlə eyni hüquq vermişlər.

Azərbaycan bütün iqtisadi çətinliklərlə mübarizədə qalib çıxmaqdadır. Bu müvəffəqiyyətlərə az bir zamanda nail olan bir xalq, milli azadlıq haqqına və milli istiqlaliliyyətə tamamilə layiqdir» .7

Bütün bunlar İrənin və dünyanın bir sıra görkəmli siyasi xadimlərinin və demokratik mətbuatın Azərbaycan xalqının 1945—1946 cı illərdə qələbə çaldığı milli azadlıq hərəkatının antiimperialist, antifeodal, İrəni despotizmi əleyhinə obyektiv xarakterini və mahiyyətini, onların yazdıqları və söylədikləri fikirlər bu hərəkatın bütün İrən xalqlarının demokratiya və milli azadlıq mübarizəsinə inqilabi təsir göstərməsini və eləcə də Azərbaycan xalqının İrən azadlığının bayraqları və İrən istiqlaliliyyətinin alovlu müdafiəçisi olduğunu bir daha parlaq surətdə sübut etdi.

Azərbaycan demokratik hərəkatını, Azərbaycan Demokrat Firqəsinin ictimai, sinfi mahiyyətin xarakterizə edərkən bunu qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Demokrat Firqəsinin yaranmasında, milli hökumətin qurulmasında və fəaliyyətində əsas özək İrən azadlıq hərəkatının və İrən Kommunist Firqəsinin görkəmli xadimlərinin həlledici rolu olmuşdur.

Milli azadlıq hərəkatının əsas hərəkatverici qüvvəsi isə fəhlələr, kəndlilər, yoxsul və zəhmətkeş kəndli kütlələri olmaqla bərabər, bu hərəkatda sənətkarlar, qabaqcıl ziyalılar, milli burjuaziya və xırda burjuaziyanın və s. təbəqələrin mütərəqqi nümayəndələri iştirak edirdilər.

* * *

İmperialistlər və İrən irticaçıları demokratik qüvvələri və demokratik hərəkatın sürətli yüksəlişinin qarşısını almağa çalışırdılar. Ölkədə irtica yenidən baş qaldırdı. İrənin cənubunda irtica qüvvələri demokratik qüvvələrə amansız divan tuturdular.

Mazandaranda, Məşəddə, Gilanda, İsfahanda, Şirazda, Kirmanşahda, Yəzddə — ümumiyyətlə cənubda Hizb Tudənin başçıları həbs və sürgün olundular, onların mətbuatı qadağan olunur, klubları qarət edilir, yandırılırdı.

Bundan başqa Rəştdə və Giylənda dövlət məmurları bir dəstəni silahlandıraraq, Azərbaycana hücumə başladılar. Fədailər onlarla vuruşurdular. Ölənlərin və əsir düşənlərin cibindən İrən Demokrat Firqəsinin bileti çıxırdı.

İmperialistlərin və mürtəce ünsürlərin azğınlığını göstərən «Azad millət» qəzeti yazır: «Bu axırlarda Şərqdə böyük azadlıq hərəkatının müvəffəqiyyət qazanması beynəlmiləl irtica cəbhəsinə ağır və sağalmaz zərbələr vurdu.

İrtica ünsürləri əl ayağa düşdülər. Türkiyədə irticanı qüvvətləndirdilər, Fələstin, Suriya və Misirdə azadixahları boğmağa əl atdılar. İndoneziya azadixahlarının başına bomba yağdırdılar...

Xozistanda zərbələr başlandı. Odlar açıldı. İmperializm kargərlərin evlərini yandırdı, yüzlərlə fəhlələri faciəli halda yaralayıb öldürdü, klublarına od vurdu»8.

Azərbaycan Demokrat Fırqəsinin və eləcə də İranın demokratik təşkilatlarının qarşısında irtica qüvvələrinə qarşı vahid cəbhə təşkil etmək kimi mühüm məsələ dururdu. Məhz buna görə də Hizb Tudeyi İran, İran Demokrat Fırqəsi, Azərbaycan Demokrat Fırqəsi, Kürdüstan Demokrat Fırqəsi, Sosialist hizbi, Cəngəl (ictimaiyyun) hizbindən ibarət təşkilatların vahid cəbhəsi yarandı.

Demokrat və azadlıq qüvvələri möhkəmləndikcə İranın irticaçı hakim dairələri daha da azğınlaşaraq ölkənin hər yerində hücumu keçirdilər.

Qəvamüssəltənə «Bizi razı salmaq üçün və bizim xalqımızın etimadını qazanmaq üçün azadixah və demokratik hizblərin başçılarından dörd nəfərini öz kabinetinə dəvət etməklə bizim nehzətimizə və bizimlə aparılan danışıqlara açıq surətdə müxalifət edən vəzirlərin üzrünü istəmişdi»⁹.

Lakin bir neçə ay keçmədi ki, Qəvamüssəltənə Hizb Tudeyi İranın dörd nəfər üzvünü də dövlətin tərkibindən çıxartdı.

Artıq getdikcə Qəvamüssəltənənin maskası açıldı və onun yeritdiyi siyasətin demokratiya və azadlıq əleyhinə olduğu da özünü göstərdi.

İranın jandarm, qoşun və polisləri Zəncan şəhərini bir fəteh kimi aldıklarını iddia edərək demokratlara divan tutdular. Onlar Zəncanda silahsız əhalini öldürüb, uşaqları boğub ayaqları altına saldılar.

Azərbaycan xalqı İran hökuməti ilə bağladığı müqavilənaməyə sadıq qaldı, lakin xəyanətkar Qəvamüssəltənə yazıb imzaladığı müqaviləni alçaqcasına pozdu.

«Azərbaycan xalqı verdiyi qola vəfadar qalmış və müvafiqətnamənin maddələrini birbəbir icra edərək bütün. Xəmsə və. Zəncan vilayətini xalq qoşunları və fədailərdən boşaldaraq geri çəkdi. Qəvamüssəltənə isə Zəncan faciəsini vücuda gətirməklə öz müstəbid hoqqabaz və vicdansız simasını göstərdi. Qəvam bu sifəti ilə dünyanı aldatmağa müvəffəq ola bilməyəcəkdir. Onun ovcu oxunmuş və alçaq məqsədi aydınlaşmışdır»¹⁰.

Xəyanətkar Qəvamüssəltənə İran məclisinə seçkilərin guya azad keçirilməsi pərdəsi altında Azərbaycana «asayiş təmin etmək» adı ilə qoşun qüvvələri göndərməyə təşəbbüs edir. Bu münasibətlə nəşr etdiyi bəyanatında guya həmin silahlı qüvvələr siyasi işlərə qarışmayacaq, fəqət seçkidə qayda qanunu gözləyəcəkdir.

Azərbaycanda əmniyyəti və qayda qanunu qoruyan fədai və xalq qoşunları olduğu halda silahlı qoşun qüvvəsinin Azərbaycana göndərilməsinin yalnız bir cə məqsədi ola bilərdi, o da xalqın azadlığını boğmaq və yenidən onu əsarət altına almaq idi.

Amerika imperialistlərinin Tehrandakı səfiri Allen açıqdan açığa İranın daxili işlərinə qarışaraq, Azərbaycan xalqının azadlıq hərəkatını qan dəryasında boğmaq üçün Qəvamüssəltənəni Azərbaycana qoşun göndərməyə təhrik və təşviq edirdi.

Amerika imperialistlərinin bütün bu cəhdləri Azərbaycan xalqının demokratik nailiyyətlərini silah gücü ilə aradan aparmaq və İranda vətəndaş müharibəsi yaratmaq, qardaş xalqların qanlarını tökmək məqsədinə xidmət edirdi. İmperialistlərin, irticanın xalqın azadlığı əleyhinə çevrilmiş siyasətləri Azərbaycan, Kürd və İran xalqlarının sonsuz nifrət və qəzəblərinin artmasına səbəb oldu.

Amerikan İngilis imperialistlərinin və onların əlaltıları olan İran irticai qüvvələrinin hücumlarını dəf etmək, öz azadlığını qorumaq uğrunda ayağa qalxmış Azərbaycan və Kürd xalqları ilə birlikdə Azərbaycanın demokratik mətbuatı da firqənin; rəhbərliyi ilə geniş xalq kütlələrinin azadlıq keşiyində duraraq düşmənlərə qarşı kəskin bir silaha çevrildi.

«Azərbaycan» qəzeti «Hara və nə üçün gəlirlər? » adlı baş məqaləsində yazır: «Biz çox gözəl bilirik ki, ağayi Qəvam və irticai ünsürlər yeni bir diktatorluq vücuda gətirməyə çalışırlar. Biz çox gözəl anlamışıq ki, ağalar məşrutə və naqis qanun əsasını belə ortadan qaldırmaq fikrindədirlər.

Biz çox yaxşı anlamışıq ki, onlar istəyirlər pəst, rəzil və alçaq nöqərlərdən toplanmış bir məclis yaradıb onun adından İranda azadlıq rüşəsinə kəssinlər. Biz çox gözəl bilirik ki, onlar gündən günə şiddətlənməkdə olan azadlıq hərəkatından vəhşətə düşüb onun qabağını almaq üçün hər cür namərdliyə hazırdırlar»¹¹.

Qəzet Azərbaycan xalqının iradəsini, onun öz hüquqlarını son nəfəsə qədər müdafiə edəcəyini göstərərək yazır: qoy dünya bilsin ki, biz sülh və saziş yolunda hər cür fədakarlığa hazır olduğumuz kimi haqq və azadlığımızı paymal edənlərin burunlarını əzmək üçün daha böyük fədakarlıqlar göstərməyə amadəyik.

Elə bu zaman Azərbaycan əyaləti əncüməni İran dövlətinin başçısına öz kəskin etiraz teleqramını göndərdi. Orada deyilir: «...Soruşmaq lazımdır ki, məclis şurayi milli seçkisinin qoşun və əmniyyə çəkmələrinin altında əncam tapması qanun əsasının harasında yazılmışdır? Millətin məşru haqqı olan seçki işinə dövlət dəxalət etməlidir sözünü kim demişdir? Hansı məşrutə məmləkətində seçki vaxtı şəhristanlara müsəlləh qüvvə göndərilir?!. Əvvələn, Azərbaycanda əmniyyət kamilən bərqərarıdır. Bu mövqedə Azərbaycana silahlı qüvvə göndərmək buranın demokratik qüvvəsinə elan cəng etmək deməkdir... Nəhayət, əyaləti əncümən və Azərbaycan xalqı Azərbaycana hər bəhanə ilə qüvvə göndərilməsini (23 xordad 1325) 13 iyun 1946 cı il müvafiqətnaməsi ilə müxalif təşxis verib və onun əleyhinə ciddi surətdə etiraz edir»¹².

Amerika imperialistlərinin göstərişi ilə hərəkat edən Qəvamüssəltənə on minlərlə xalq kütlələrinin etiraz məktub və teleqramlarına top, tufəng və atəşlə cavab verdi.

Azərbaycan Demokrat Firqəsinin Mərkəzi Komitəsi 7 noyabr tarixli müraciətnaməsi ilə bütün dünyaya bildirdi ki: «Bizim mübarizəmiz müqəddəs bir mübarizədir. Namərdliklə bizə hücum etmişlər. Onlar sülh uğrunda uzanan bir əli rədd edərək hiylə və təzvirə müharibə etməyi bizə təhmil etmişlər. Bütün aləm bilməlidir ki, hücum onların tərəfindən başlanmışdır, müharibəni onlar bizə təhmil etmişlər»¹³.

Azərbaycanın demokratik mətbuatını vərəqlədikcə amerikan ingilis imperialistlərinin Azərbaycan xalqının milli azadlıq hərəkatına qarşı çevrilmiş əzici və məhvedici hərəkatlarını və açıq aydın surətdə demokratik quruluşu boğmaq üçün İranın irticai qüvvələrinə maddi vəsait, top, tank, təyyarə və hər cür köməkliklər etdiklərini görürük.

Burada söz Tehran və Təbriz üstündə deyildir. Mətləb irtica və azadlıq üstündədir, vuruş xalq ilə xalq düşmənləri arasında meydana çıxan bir vuruşdur, «Azərbaycan» qəzeti yazır ki, bu xalq düşmənləri namərd əllərini əcnəbilər, məxsusən "İranı özünə müstəmləkə etmək fikrinə. düşən və iranlıları Amerikada heyvandan daha alçaq bir surətdə təhqir və tohin altında saxladıqları qaralardan daha alçaq bir hala salmaq istəyən amerikalılara, yüz milyonlarla Hindistan və sair yerlərdə yaşayan insanları əsir halında saxlayan ingilislərə nöqə olub bizim

əleyhimizə «cəng səlib» (səlib müharibəsi elan etdilər)»¹⁴.

Azərbaycan Demokrat Firqəsinin Mərkəzi Komitəsi ilə Azərbaycan Həmkarlar İttifaqı Mərkəzi Şurasının müştərək bəyanatında göstərilir ki, indi Qəvam hökuməti xalq düşmənləri hökumətidir. Bu hökumət isə İrani amerikalılara satmaq istəyir. Onların pul və sərvəti, xalqın qanını sormağ həvəsi bunların gözlərini tutmuşdur. Bizim əleyhimizə top, tüfəng və təyyarə göndərən dövlət xalq dövləti deyildir. Ona görə də o, xalqın həyat və azadlığını məhv etməkdən utanmır, çəkinmir, xalqı vəhşətə salmaqdan xoşlanır, xalqın asayişini pozmaqdan həzz alır.

«Əgər dövlət xalq dövləti olsaydı, öz əhdini namərdanə bir surətdə sındırıb sülhsevər, azadixah və mərd bir xalqı müharibə meydanına çəkməzdi. İki qardaşı bir birinin qanını tökməyə vadar etməzdi. Hələ bizimlə bağladığı müvafiqnamənin mürəkkəbi qurumamışdır. Hələ Saqqız və Tikabın Azərbaycana verilməsi üçün yazılan müqavilənin kağızını qat yeməmişdir ki, o Tikab və Saqqızdan bizi təhdid etməyə, üzərimizə top, minaatan və tank təyyarə göndərməyə başlamışdır. Bu nacavanmərdlik, bu xəyanət bəşəriyyət tarixində Qəvam və onun hökumətinə əbədi nifrət, əbədi lənətnamə olub qalacaqdır. Qəvam bizə nisbətən alçaq, ən pəst bişərəflərdən pis rəftar etdi»¹⁵.

Məlum oldu ki, amerikan ingilis imperialistləri Yaxın və Orta Şərqdə; xüsusilə İranda öz siyasi mövqelərini və nüfuzlarını möhkəmləndirmək və bu ölkənin zəngin neft sərvətlərini tamamilə ələ keçirmək, öz işğalçılıq və müstəmləkəçilik siyasətlərini həyata keçirmək üçün yeni müharibə alovunu şiddətləndirirdilər.

Dünya xalqları alman faşizminin yaratmış olduğu dəhşətli müharibədən təzəcə qurtarmışdı. Lakin amerikan ingilis imperialistləri öz mənafeləri üçün yeni müharibə ocaqları yaratmağa çalışırdılar.

İmperialistlər bu hadisədən beynəlxalq aləmi qarışdırmaqda və Sovet sosialist dövlətinin sərhədlərində müharibə alovunu yandırmaqda istifadə etmək istəyirdilər...¹⁶

Azərbaycan xalqı dünyada sülhün naminə, İranda qardaş qanı tökülməsinin qarşısı alınması xatirinə Azərbaycan əyaləti əncümənin qərarına görə silahı yerə qoydu.

Beləliklə, Azərbaycanın fədai və xalq qoşunları müqavimət göstərməyərək. «asayişini təmin edən» İran qoşunlarının Azərbaycana gəlmələrinə yol verdi.

İnsan qanına susamış cəlladlar Azərbaycan, Kürd, Fars, Erməni, Assori xalqlarının mərd və namuslu oğullarını, o cümlədən: Milli Hökumətin prokuroru Firidun İbrahimini, Ərdəbil fərmandarı Azərbadəganı, Marağa fərmandarı Sərhəng Qulamriza Cavidanı, Milli Hökumətin poçt teleqraf naziri general Kəbirini, general Əzimini, sərhəng Murtəzvini, Azərbaycan Demokrat Firqəsi Urmiyə Vilayət Komitəsinin sədri Azad Vətəni, Urmiyə Maarif rəisi Əyyub Şəkibanı, qocaman inqilabçı Nurulla Yekanini, sərhəng Qulu Sübhünü, sərhəng Agahini, Qasimini, Qaffarini, İmranini, Şeyxini, Cövdəti, Dəbirniyyəni, Dadaş Tağızadəni, Əbdülhüseyn Əhmədini, Hüseyn Nurini (Zuvulun levi), Arsen. Şaxıyanı, mayor Ramtini, kapitan Əjdər Baldarını, kapitan Allahverdi Ərəqvanını, Əli Qəhrəmanını, igid şahsevən qızı Səriyyəni, Kürd xalqının rəhbəri Qazi Məhəmmədi, İran məclisinin nümayəndəsi Sədr Qazini, general Məhəmməd Hüseyn xan Seyf Qazini və yüzlərlə vətənpərvərləri güllələdilər və dar ağacından asdılar. Bu qardaş xalqların minlərlə mübariz oğul və qızları zindanlara salındı və sürgünlərə göndərildi. Qəhrəmancasına şəhid olmuş bu vətənpərvərlər dar ağacı altında, güllələnən zaman Azərbaycan milli himnini, internasional himnini oxuyaraq Azərbaycan,

Kürd və İran xalqlarının milli azadlıq hərəkatına, demokratiya və sosializm ideyalarına, vətənə son nəfəslərinə qədər vəfadar və sədaqətli qaldıqlarını bildirdilər.

Tehranda nəşr edilən «Ahənge zendegi» qəzeti Azərbaycan xalqının qəhrəmanlığından danışaraq yazmışdır ki, qoşunun hücumu Amerika müstəşarlarının göstərişi ilə başlandı. Azərbaycanın və Kürdüstanın hər yerində dar ağacları quruldu. Dardan asılan və ya güllələnənlərin sözləri xalqa, azadlığa, eşq və parlaq gələcəyə olan ümidlə dolu idi **17**.

Azərbaycan və Kürd xalqlarının imperializmə və İran irticasına qarşı olan milli azadlıq hərəkatı bu qardaş xalqların şanlı mübarizə tarixində özünə ölməz şöhrət qazandırdı.

Azərbaycanın xalq yazıçısı Mirzə İbrahimov bu barədə yazır: «Tarixin təkərini geri döndərmək, bir xalqın tarixində böyük milli demokratik hərəkatın açdığı yolları bağlamaq, şüur və düşüncələrdə buraxdığı izləri məhv etmək mümkün deyildir. İstər İranda və istər başqa yerlərdə irticanın indiki vəhşət və hay küyünü qələbə sayaraq xalqların azadlıq mübarizəsini metrə ölçənlər çox yanılırlar. Beynəlxalq irtica və yeni müharibə qızıqdıranların fitnə fəsadına uyaraq xalqlar azadlığı və demokratik hərəkatla oynayanlar harada olursa olsun, əvvəl axır əkdiklərini biçəcək, od vurduqları kitabların qılgılıcımından törəyən böyük alovun içində özləri məhv olacaqlar!» **18**. Qardaş Azərbaycan, Kürd və İran xalqlarının verdiyi qurbanlar hədəf getmədi və getməyəcəkdir.

Amerikan ingilis imperialistləri Azərbaycan və Kürd xalqlarının inqilabi hərəkatını qan içərisində boğub, demokratik quruluşlarını dağıdaraq doğma ana dilində nəşr etdiyi mətbuat və kitabları yandırdısa da, həmin mətbuatın inqilabi ideyalarını, milyonlarla sadə əmək adamlarının gözəl gələcək haqqındakı ideallarını ləğv edib aradan qaldıra bilmədilər.

Azərbaycanın böyük xalq şairi Səməd Vurğun öz alovlu sözləri ilə xalqın arzu, ümid və diləklərinin yaxın gələcəkdə həqiqətə çevriləcəyinə inamı yüksək sənətkarlıq və coşqun ilhamla belə ifadə etmişdir:

Cəllad! Sənin qalaq qalaq yandırdığın kitablar

Min kamalın şöhrətidir, min ürəyin arzusu...

Biz köçürük bu dünyadan, onlar qalır yadigar,

Min kamalın şöhrətidir, min ürəyin arzusu...

Yandırdığın o kitablar alovlanır... yaxşı bax!

O alovlar şölə çəkib şəfəq salır zülmətə...

Şairlərin nəcib ruhu məzarından qalxaraq,

Alqış deyir eşqi böyük, bir qəhrəman millətə... **19**

Azərbaycan demokratik mətbuatı imperialistlərin və onların əlaltıları olan İran irticasını bütün dünya qarşısında damğaladı. Qardaş xalqların azadlıq və sülh səsini dünyanın sülhsevər və mütərəqqi insanlarına çatdırmaqda demokratik mətbuatın böyük xidməti oldu. Azərbaycanın demokratik mətbuatı hərəkatla bir meydana gəlib inkişaf etdiyi üçün o, sülh və azadlıq keşiyində də möhkəm və səbatlı durdu və öz vəzifəsini ləyaqətlə yerinə yetirdi, Demokratik mətbuat Azərbaycan xalqının düşmənlərinə qarşı ardıcıl mübarizə apardı, bu xalqın milli

azadlıq hərəkatını, onun doğma dilini varlığını. mütərəqqi bir millət kimi dünyaya tanıtdı. Azərbaycanın demokratik mətbuatı Azərbaycan xalqının 1945—1946 cı illər imperializm və İran irticası əleyhinə milli azadlıq uğrunda aparmış olduğu mübarizəsinin ən dəyərli və ən qiymətli tarixi sənədi və ensiklopediyasıdır.

Azərbaycan xalqının 1945—1946 cı illərdə nəşr edilmiş demokratik mətbuatı və əsas orqan olan «Azərbaycan» qəzeti geniş xalq kütlələrinin irtica qüvvələri üzərinə müvəffəqiyyətli hücumunu təşkil etməkdə, Azərbaycan xalqının inqilabi mübarizə yollarını marksizm leninizm ideyaları ilə işıqlandırmaqda firqənin əlində ən kəskin və etibarlı silah idi.

Məhz belə bir dövrdə, inqilabi hərəkatın yüksəldiyi və geniş zəhmətkeş xalq kütlələrinin birləşdiyi dövrdə mətbuatımız üzərinə götürdüyü vəzifənin öhdəsindən şərəflə gəlir və geniş zəhmətkeş kütlələri, birinci növbədə fəhlə və kəndliləri inqilabın qələbəsinə səfərbər edir və onları öz demokratik hüquqlarını həyata keçirməyə ruhlandırır.

Marksizm leninizmin həyatverici ideyaları ilə işıqlanan və mübariz inqilabçılar tərəfindən təşkil edilmiş demokratik mətbuat İranda və Cənubi Azərbaycanda öz müstəmləkəçilik siyasətlərini həyata keçirən amerikan ingilis imperialistlərinə və onların kasadibi yalayan İran irticaçılarına qarşı çevrilmiş, xalq kütlələrinin mübariz ideyalarını, arzu və əməllərini, düşüncə və hisslərini özündə əks etdirməklə, onların gözəl və işıqlı həyat uğrunda, bütün İran xalqlarının beynəlmiləl qardaşlıq və əməkdaşlığı uğrunda mübarizə inamını artırır və daha da möhkəmləndir.

Azərbaycan, Kürd və İran xalqları marksist partiyası olan Hizb Tudeyi İranın sıralarında sıx birləşərək, vahid cəbhədə imperializmə və feodal quruluşuna qarşı ardıcılıqla mübarizə aparırlar. Bu mübarizədə partiyanın inqilabi mətbuatı qardaş xalqların mübarizə yollarını işıqlandırır və İran xalqlarının inqilabi əzmini və qələbəyə olan inamını daha da artırır və möhkəmləndirir.

Sovet İttifaqı başda olmaqla, sosialist cəbhəsinin yeni yeni nailiyyətləri kapitalist və müstəmləkə ölkələri xalqlarının milli azadlıq hərəkatının kəskinləşməsi və qələbələri imperializmi sarsıdır. Tarixə zəmanəmizin kommunizm qurucuları qurultayı kimi daxil olmuş Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının XXII qurultayının qəbul etdiyi yeni Proqramında deyilir: «Dünya coşqun milli azadlıq inqilabları dövrü keçirməkdədir. İmperializm xalqların çoxunun milli istiqlaliyyətini və azadlığını boğmuş, onları amansız müstəmləkə kələliyi zəncirinə çəkmiş olduğu halda, sosializmin meydana gəlməsi məzlum xalqların azadlığa çıxması dövrüdür. Milli azadlıq inqilablarının güclü dalğası müstəmləkə sistemini süpürüb atır, imperializmin. dayaqlarını sarsıdır»²⁰

1. Bax: «Zəfər» qəzeti, no. 315, Tehran, 28 iyul 1946 cı il.
2. «Nameyi rəhbər» qəzeti, no.775, Tehran, 26 iyul 1946 cı il.
3. «Rəhbər» qəzeti, no. 776, Tehran, 1946 cı il.
4. «Azərbaycan» qəzeti, ikinci dövrə, no. 259, 26 iyul 1946 cı il.
5. Yenə orada, no. 260, 27 iyul 1946 cı il.
6. «Mərdom» qəzeti, beşinci dövrə, no. 26, 21 dekabr 1961 ci il.
7. «Azərbaycan» qəzeti, ikinci dövrə, no. 125, 13 fevral 1946 cı il.
8. «Azad Millət», qəzeti. Təbriz, no. 66, 21 iyul 1946 cı il.
9. Seyid Cəfər Pişəvəri, «21 Azər», 1961 ci il.
10. «Azərbaycan» qəzeti, ikinci dövrə, no. 70 (359), 27 noyabr 1946 cı il.
11. Seyid Cəfər Pişəvəri, «21 Azər», 1961 ci il.
- 12 «Azərbaycan» qəzeti, ikinci dövrə, no. 73 (364), 1 dekabr 1946 cı il.
- 13 «Azərbaycan» qəzeti, no. 77 (366), 7 dekabr 1946 cı il (Azərbaycan Demokrat Firqəsi Mərkəzi Komitəsinin Müraciətnaməsi).
14. «Azərbaycan» qəzeti, no. 81 (370), 11 dekabr 1946 cı il
15. «Azərbaycan» qəzeti, no. 81 (370), 11 dekabr 1946 cı il (Azərbaycan Demokrat Firqəsi Mərkəzi Komitəsi ilə Azərbaycan Həmkarlar İttifaqının Mərkəzi Şurasının müştərək bəyanatı)
16. «Mərdom» qəzeti, Tehran, no. 29, 17 aprel 1950 ci il.
17. «Ahənge Zendegi» qəzeti, Tehran, 12 dekabr 1953 cü il.
18. Mirzə İbrahimov, «Cənubi Azərbaycanda Milli Demokratik Hərəkət Haqqında», «İnqilab və Mədəniyyət» jurnalı, no. 4, 1947 ci il.
19. Səməd Vurğun, «Lirika», Azərnəşr, 1957 ci il.
20. Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının Proqramı, Azərnəşr, 1961 ci il.